

Ses Benzerliğinde Ölçek

William M. Austin (*)
Çeviren: Günay KARAAĞAÇ

Fonemin klasik tanımı şöyle bir şeydir: (Ayrımcı olmayan) bütüncü dağılımda veya fonetik benzerlikte yer alan sesler dizisi. Buna Trager'in ifadesi de eklenebilir: "Ayrımcı olmayan bütüncü dağılım ölçüsü, fonetik benzerlik ölçüsünden daha önemlidir"¹. Fonetik benzerlik ölçüsünün ikinci derecede önemli olduğu genellikle kabul edilmesine rağmen, ortaya şöyle bir soru atılabilir: Bunun herhangi bir önemi, hiç mi yok? Başka yerlerde olduğu gibi, burada da cevap, incelemenin düzlemine bağlıdır. Fonem, fonem sıfatıyla, sadece dağılımın daha üst bir düzleminde, bir morfemde ortaya çıkar. Fonetik düzlemde fonem, sadece gerçek ötesi bir varsayım, morfemik düzlemde ise bir gerçekliktir. Fonemler, ses benzerlikleriyle değil, fonksiyonları ve dağılımlarıyla fonemdirler. Çoğu dil bilgini, ses benzerliğinin fizik sınırları konusunda keyfidirler ve ölçükleri yerine göre değişkendir. Bloch, Japon Konuşma Dili Çalışmaları IV'te açıkça bu tavrı içindedir²:

[f'h] (Dud./Gırt. 3). Her yerdeki [f] [h]'nin alofonudur; fakat her yerdeki [h] [f]'nin alofonu değildir. Dud./Gırt. (dudak ünsüzü veya gırtlak ünsüzü) işaretlemesi, diş, ön damak veya art damak, kısacası, dil sesi olmayan şekilde anlaşılabilir.

(*) Bu yazı, William M. Austin, "Criteria for Phonetic Similarity", *Language*, 33.4 (1958)'ten Türkçeye İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr. Günay Karaağaç tarafından çevrilmiştir.

¹ G. L. Trager, *Encyclopaedia britannica* (yay. 1956), bk. Lg. Bilhassa bk. B. Bloch: "A PHONEME is a class of non contrastive and phonetically similar phones", *Language* 26.90 (1950); E. H. Sturtevant: "A phoneme, then, which in a given language function in the same way", *An introduction to linguistic science* 15.6 (New Haven 1947). Daha başka benzer tanımlar da vardır.

Bu yazı, 25 Ocak 1955'te Washington Linguistic Club'ta verilen konferansa dayanmaktadır.

² Lg., 26.108 (1950).

Dud./Gırt. niteliği, (değişkenleri dahil ve ara basamak niteliğindeki bir veya daha fazla alofonları hariç) ayırıcı olmasına rağmen, kendisi ayırıcı nitelik taşımayan bir ara basamaklar dizisi oluşturan alofonlarda geçerli olan ayırıcılığın belirlenmesi, ‘yerine göre değişkenlik’ prensibine uygun olabilir. Diş., ÖD, ADÖ, ADO (diş, ön damak, art damak önü, art damak ortası) fonemlerinin, yani Dud. ve Gırt. arasındaki ara basamak fonemlerinin niteliği, bütün üyeleri tek sınıf sesin, dil sesinin alt bölümleri oldukları için, ayırıcı değildir.

Dil sesi olmayan [f] - [h] ile dil sesi olan [x] - [h] ses çiftleri, bir, iki veya daha çok fonemin üyeleri olabilmektedir; fakat Bloch tarafından ayırıcı fonetik sebepler gösterilmemiştir. Bu seslerin hepsi, sızıcı ünsüz olduklarında “sesçe benzer”, telaffuz noktaları farklı olduğunda “sesçe benzemez” dirler. Bu seslerin fonemler halinde gruplandırılmaları, ne ses bilgisine ne de benzerlik kanunlarının uygulanmasına bağlıdır. Bilgimiz, her yönüyle istenilen bir kesinliğe ulaşmıştır. Fonetik benzerliğin kesinliği ortaya çıkarılamazsa, fonetik ölçek bir kıyıya bırakılır. Yoksa bütün diller için geçerli fonetik benzerlik kanunları var mıdır? Bu benzerliğin eş zamanlı problemi, açıkça, ses değişmesinin art zamanlı problemiyle birleşmiştir. Ses değişmesi, özünde, alofonların kimlik değişmesini içerir³. Bir fonemin pozisyon varyantının (belki bütün fonemin) ortadan kalkması veya pozisyon varyantının hoş karşılanmayıp sıfırlanmasıyla alofon, başka bir fonemle birleşebilir. Nitekim, “latter” kelimesindeki /t/’nin sedalı sert sürtünmesiz varyantı, birçok kimselerce /d/ olarak söylenmektedir ve belki bir gün /d/ olacaktır. Bazı ağızlarda, ortadaki /t/’nin yutaktaki kapanma alofonu düşebilir ve daha sonra [beel], [be:l], [bel] şeklini alabilecek olan bir [be’el] şeklini alır. Belki bu alofon, başlı başına bir ayırıcılığın konusu, yani yeni bir fonem olabilir.

---

³ Krş. L. Bloomfield, *Language* 365 (New York 1933).

Farkına varılabilir bir varyasyonun sona erdirilebileceğini düşünen Paul, böyle bir değişimin derece derece olabileceğini tahmin etti⁴. Bu doğru olabilir; fakat varyasyonu sona erdirmede engel bulunursa, bu durum gerçekleşmez. Almanca ilk ünsüz nöbetleşmesine dâhil olan değişimler, meselâ, genellikle bir derecelenme içinde ve [p] > [p'] > [pf] veya [ø] > [f] gibi bir dizi olarak düşünülür. Diğer taraftan, hiçbir dilci işitmedim ki Hint-Avrupa. *[x] ‘nın Grek. [p] ve [t]’ye değişmesindeki ara basamaklara (hiç değilse telaffuz bakımından) işaret etsin. Hoenigswald, ses değişmesi olayını özetlerken, eş zamanlı ve art zamanlı düşüncenin yakınlığını kısaca ifade eder⁵: ”Belirli çevrelerde karşılıklı olarak bulunan kısmen böyle diziler, ilk dildeki bir ve aynı fonemin devamı olarak kabul edilebilir”. Karmaşık “fonetik benzerlik” sürecinin bir uzantısı olan “kısmî benzerlik” ifadesi ile ne kastedilmektedir? Ayrıca, bu durumun, Sturtevant’ın, “her sesin her sese dönüşebileceği” şeklindeki ünlü ifadesiyle ne ilgisi vardır? Tarihî ve tasvirî dil çalışmalarının asıl konularının aynı olduğu, bütün dillere kabul edilmektedir; bu yüzden, konunun eş zamanlı ve art zamanlı ayrıntıları, bir sorunun cevabına dayanır: Alofon bölgesinin olabilir sınırları nelerdir? Kısacası, fonemin boyutları nelerdir? Alofon sınırlarının ve ses değişmelerinin en aşırılarını sergileyen, benim bulabildiğim aşağıdaki örnekler, çeşitli dil ve dil ailelerinden seçilmiştir.

(1) İngilizce (İskoç) [t'ep], [be'el], [p'et]. Gırtlak ve diş eti patlayıcı ünsüzleri, aynı fonemin üyeleridir.

(2) Japonca [ha] “yaprak”, [ifu] veya [iøu] “korku”, [çitu] “deri”. [ø], [f], [ç] ve [h], dudak veya diş-dudak sızıcı ünsüzlerinden gırtlak sızıcısına kadar olan uç sınıрыyla, [h]’nin alofonlarıdır⁶.

⁴ *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Chapter 3 (Halle 1920); Sturtevant’ın tanıtması, a.g.e., 75.

⁵ H. M. Hoenigswald, The principal step in comparative grammar, *Language* 26.359 (1950).

⁶ Bloch, *Lg.* 26.100.

(3) Osage. [dèdli] “iyi”, [øie “sen”], [lodi] veya [løyi] “içki”. ø fonemi, [è]‘nin, /â/ , /ó/ veya /í/ arasındaki yarı ünlü [y]‘nin ve başka yerlerdeki dış sızıcı ünsüzlerinin önünde, patlayıcı dış ünsüzü olan [d] alofonuna sahiptir. Alofon alanı, patlayıcı ünsüzden sızıcı ünsüze ve yarı ünlüye doğrudur; fakat aynı telaffuz noktasıyla⁷.

(4) Senadi. (batı Afrika) dış patlayıcı ünsüzü ile /dàlú/ “şempanze”; dış titretilmiş ünsüzü ile /sènádi/ “bu ülke dilinin adı”. Alofon alanı, patlayıcı ünsüzden titretilmiş ünsüze kadardır; fakat bu sınır aynı telaffuz noktası içindedir⁸.

(5) Dakota. /blo/ [b.lo]~[b.do] “patates”, /le/ [le]~[de] “bu”, /lila/ [lila]~[nina] “çok”. Burada /l/ fonemi, serbest varyasyonda [d] ve [l], nazal ünlüler önünde [n] alofonuna sahiptir. Alofon alanı, patlayıcı ünsüzden geniz ünsüzüne ve avurt ünsüzüne kadardır; fakat telaffuz noktası aynı, yani dil ucudur⁹.

(6) Tewa. /nanah/ “telli kavak” [n] ile, /pan/ “esir” [ñ]; ile. Burada [n] fonemi, dil ucundan art damağa kadar bir alana sahiptir¹⁰.

(7) Hidatsa. /wíra-a/ [mírata] “ateş”, /ú’waca/ [ú:waca] “demir”; Crow. /wíre/ [bire] “ateş”, /ú’wate/ [ú:wate] “demir”. Hidatsa. /w/ fonemi, ön ses olarak [m], başka yerlerde [w] alofonuna, Crow ise, ön ses olarak [b], başka yerlerde [w] alofonuna sahiptir¹¹.

(8) Hidatsa. /rá’ta/ [ná:ta] “yürek”, /iríc/ [iríc] “yaşamak”; Crow. /rá’sé/ [dá:se] “yürek”, /irí/ [irí] “yaşamak”. Hidatsa /r/ fonemi, [n] ve (nazal fonemlerin bulunmadığı yerlerde) [r] dil ucu alofonlarına, Crow. ise, [d] ve (sedalı patlayıcı ünsüzlerin bulunmadığı yerlerde) [r] dil ucu

⁷ H. Wolff, Osage: Phonemes and historical phonology, *IJAL* 18.64 (1952).

⁸ W. E. Welmers, Notes on two languages of the Senufo group, I. Senadi, *Lg.* 26.359 (1950).

⁹ C. H. Matthews, Phonemic analysis of Dakota dialect, *IJAL* 21.57 (1955).

¹⁰ H. Hoijer ve E. P. Dozier, The Phonemes of Tewa, Santa Clara dialect, *IJAL* 15.141 (1949).

¹¹ H. Wolff, Comparative Siouan I, *IJAL* 16.62 (1950), bk. Z. S. Harris ve R. H. Lowie, *Hidatsa texts = Prehistory resarche series of the Indiana Historical Society* 6:1 (1939).

alofonlarına sahiptir¹².

(9) Tahiti ve Marques. /fa/ [fa]~[ha] “dört”; Maori. /wha/. Burada sızıcı ünsüz sütununun uç noktalarında ve dudak (veya art damak) ünsüz sütunuyla eş kaynaklı alofonlarımız bulunmaktadır¹³.

(10) Sanskrit. /dva:/ > Samoa. /lua/, Maori. /rua/. Gelişme, dil ucu patlayıcı ünsüzünden dil ucu avurt veya sızıcı ünsüzüne doğrudur¹⁴.

(11) Lat. /faktum/ “olgu” > Rum. /fápt/, İt. /fátto/. Art damak patlayıcı ünsüzleri, diş ve dudak patlayıcı ünsüzü olurlar. Romence için, bu dilde kaydedilmeyen -tt- ikiz ünsüzü şeklinde bir ara basamak düşünülemez.

(12) Lat. /kanta:re/ > Eski Fr. /tšante/ (> Kuzey İng. chant) > Orta Fr. /šante/. Art damak patlayıcısı, (muhtemelen) ilk basamakta ön damak hışırtılısı, ikinci basamakta ön damak sızıcısı olur¹⁵.

(13) Lat. /kirkulus/ > Eski Fr. /tsirkle/ (> Kuzey Yüksek Alm. /tsírkel/) > Orta Fr. /serkle/. Art damak patlayıcı ünsüzü, diş hışırtılısı, sonra da dil sızıcısı olur¹⁶.

(14) Hint-Avrupa. *r(e)wdhr- > Lat. /ruber/, Osc. /ru:fos/. Değişim, bir Hint-Avrupa. Soluklu diş patlayıcısından Lat. (ilk soluklu?) bir çift dudak patlayıcısına, Osc. [b(h)] veya [ø] yoluyla çift dudak sızıcısına doğrudur. Eğer Hint-Avrupa. ses [ø] idiyse, değişim tersinedir.

(15) Klasik Grek. /géphu:ra/ “köprü” > Yeni Grk. /yéfira/. Art damak önü patlayıcısı, ön damak yarı ünlüsüne dönüşür.

¹² Wolff, a.g.y., bk. R. H. Lowie, *Crow Language* = UCPAAE 39 (1941).

¹³ J. Faublée, *Les langues malayo-polynésiennes*, in Meillet and Cohen, *Les langues du monde* 671, (Paris 1952).

¹⁴ A.g.y.

¹⁵ Sturtevant, a.g.e. 67.

¹⁶ A.g.y.

(16) Eski Türk. */tað/ “dağ” > Uygur. /táð/, Kıpçak. /táw/. Art damak sonu sızıcısı, çift dudak yarı ünlüsü [w]‘ye dönüşür¹⁷.

(17) Eski Bulgar. /ña:r/ “yaz” > Çuvaşça /şor/, Türkmençe /yaz/. Ön damak nazali, bir yerde ön damak sızıcısına, bir başka yerde ön damak yarı ünlüsüne dönüşür¹⁸.

(18) Biloxi /duti/, Ofo /túti/, Tutelo /lu:ti/, Osage /øace/, Crow /ruşi/, Dakota /yúta/ “yemek” < Eski Siouan. */rúti/. Aslı dil ucu titrek veya titrek akıcı ünsüzü, bir dil ucu patlayıcısına, bir dil ucu avurtluğuna, bir dil ucu sızıcısına veya bir yarı ünlüye dönüşür. Dil ucu ortasının patlayıcı ünsüzü, (muhtemelen) önce [c] hışırtılı ünsüzü, sonra da ön damak sızıcısı olmuştur¹⁹.

(19) Biloxi /sit/, Ofo /fite/, Osage. /øíce/, Winnebago. /sic/ “kuyruk” < Eski Siouan. */síti/. Burada bir dil ucu sızıcısı, peltek diş ünsüzü ve diş-dudak ünsüzü [ø] ve [f] olur²⁰.

(20) Achumawi. /pâthku/, Shasta. /‘at‘ká/ “yaban eriği”, Achumawi. /pas’/, Atsugewi. /pa‘ju/, Shasta. /wátta’/ “söğüt”. Eski Hokan */p/ fonemi, Shasta’da, patlayıcı sütununun karşı ucundan çift dudak yarı ünlüsü /w/ olur²¹.

(21) Bantu. “iki” sayı adı, Xosa.’da /-bini/, Ila.’da /-bili/, Swahili.’de /-wili/, Tunda.’da /-ari/ ve Mongo.’da /-fe/’dir. Burada, akraba ünsüzlerin sınırı, (çift)dudak patlayıcısı, sızıcı ve yarı ünlüdür. İkinci ünsüzler, dil ucu nazali, avurt ünsüzü ve titrek ünsüzdür²².

¹⁷ M. Räsänen, Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen, *Studia orientalia* 15.113 (1949).

¹⁸ A.g.e. 22.

¹⁹ Wolff, *IJAL* 16.115.

²⁰ *IJAL* 10.118.

²¹ D. L. Olmsted, Palaihnihan and Shasta I: Labial stops, *Lg.* 32.75-7 (1956).

²² G. Van Bulck, Les langues bantoues, in Meillet and Cohen, a.g.e. 871.

(22) Bantu. “on” sayı adı, Xosa.’da /šumi/, Ila.’da /kumi/, Ngambe.’de /domi/, Mongo.’da /dzomo/’dur. Burada akraba ünsüzlerin sınırı, patlayıcı sütununda dil ucundan art damağa ve dil ucu sütununda hışırtilıdan sızıcıyadır²³.

(23) Dagur. (Moğol) /neke/ [nĕkĕ] “bir”, /gertey/ [GĕrTĕy] “evli”, /ewd/ [Üv] “kapı”. Burada /e/’nin, /y/ önündeki üst-orta-ince [e]’den alt-yarı açık-orta [ĕ] ve vurgusuz yarı açık-orta [é] yoluyla, /w/ önünde alt-yarı açık-kalın ünlüye uzanan geniş bir alofon sınırı vardır. Buradaki fonetik benzerlik, yükseklik değişmesiyle ilgilidir²⁴.

(24) Goth. /stayns/, Eski İng. /stahn/ > Orta İng. /stāhn/ > Yeni İng. /stawn/. Almanca aslî /a/ sesi, alt-kalın (veya orta) düz ünlüden Orta İngilizcede alt-orta-yuvarlak ünlüye, günümüz İngilizcesinde üst-orta-yuvarlak ünlüye dönüşür. Kalın sıralılık ilişkisi kalıcıdır.

(25) IH *dheEy- “süt çocuğu” > Lat. /fi:lius/ > İsp. /íxo/ “oğul”. Aslî, soluklu dil ucu kapanma ünsüzü, önce dış-dudak sızıcısı, sonra sıfır olur ve ön damak yarı ünlüsünden önceki dil ucu avurt ünsüzü, art damak sızıcısı olur. Sturtevant’ın sözleriyle, gerçekten, “her ses her sestem gelebilir”.

Bir görüşü doğrulamak için değil, sadece mümkün olduğu kadar geniş bir değişme zincirini sergilemek için seçilmiş şu yirmi beş örneği, bir telaffuz şemasına dökelim.

²³ A.g.e.

²⁴ W. M. Austin, A brief outline of Dagur grammar, *SIL* 10.65 (1952).

Telaffuz Tarzı Sütunu	Telaffuz Yeri Sütunu				
	Dış-Dudak	Dış, Dil Ucu	Ön Damak	Art Damak	Gırtlak
Patlayıcılar } Hışirtılılar					
Sızıcılar					
Genizlikler					
Avurtluklar					
Titremeliler					
Yarı Ünlüler	w	y w	y	yw	y ç w h
Ön/İnce Ünlüler Art/Kalın Ünlüler	K	İ K	İ	İ K	İ K

Bu şema, telaffuz tarzına (yatay) ve telaffuz yerine (dikey) göre bütün fonemlerin açıkça işaretlenebildiği iki sütun halinde yapılmış bir “düzenleme”dir. Her bölümün sedalı ve sedasız, sert ve yumuşak, iç patlamalı ve patlamalı, boğuk ve açık, soluklu ve soluksuz şeklinde fonetik benzerliğin genel kanunlarıyla ilgili olmayan -yine de bazı dillerde ilgili olabilen-, farklılıkları da gösterdiği anlaşılabilir. Hışirtılı ünsüzler, patlayıcılar ve sızıcılarla olmak üzere iki kere listelenmiştir. Trager’in düşündüğü gibi, [h], sızıcı ve yarı ünlü olarak listelenmiştir. Tartışma noktası, [p×]’nin sızıcı veya patlayıcı

sütununda mı ve aynı şekilde [tw]‘nin de dudak veya dil ucu sütununda mı yer alacağı meselesidir. Böyle sesler, basitlik sağlamak için düşürülebilir. (Not: Fonetik semboller, ön damak veya ön [h]‘nin [ç] ile işaretlendiği yarı ünlü sütunu dışında, şemaya alınmamışlardır. Ünlü sütununda, İ ve K harfleri, ince ve kalın ünlüleri temsil ederler).

Yukarıdaki yirmi beş örnekte, bir fonemin bütün alofonlarının düz bir çizgide toplandığı kaydedilmelidir; yani bunlar tek boyutludur. Bunlar, genelde, aynı telaffuz noktasına veya aynı telaffuz tarzına sahip olabilirler; fakat asla her ikisine değil. Dahası, onlar, şemaya göre bitişik veya ayrı olabilirler. Ben bu konuda ne istisnalar buldum, ne de bu konuyu (1954-5 kışında çoğu Washington bölgesinde bulunmalarına rağmen) herhangi bir dilci ile konuştum. Sağlam sonuç, hiçbirinin var olmadığıdır. Bu yüzden, meselâ, bazı ölü veya kayıp dillerin kayıtlarından [d]‘nin bir türü ile [r]‘nin bir türünün alofonlar olduklarına dair bir sonuç çıkarabilirsek, [r]‘nin küçük dil sesi değil, [d] gibi diş, diş eti veya dil ucu sesi olduğundan emin olabiliriz. Bazı dillerde, [n], [d]‘nin alofonu ise, [g]‘den önce bile [n] ek alofonunun bulunmadığından emin olabiliriz²⁵. Ayrılmış dillerin her biri, tabii olarak, hâlâ, fonetik benzerliğin daha yakın ölçülerine sahip olacaktır; fakat yakın olsalar da şemanın iki sütununa uygun düşeceklerdir.

Ünlülere gelince, beklendiği gibi, durum dikkate değer bir şekilde daha gevşektir. Mesela, Dagur /e/ (23), epeyce geniş bir alofonlar alanına sahiptir; fonetik benzerlik olarak kabul edilebilen her şey, sürekli değişen yüksekliktedir. /i, u, a/ gibi üç ünlü sistemi, darlığa karşı genişlik, kalınlığa karşı incelik veya

²⁵ F. K. Li, Siamese *wan* and *waan*, *Lg.* 32.81 (1956). Onun da bu eserinde dediği gibi, Siamese *wan* “gün”, Diao *jon* “gün” ve Eski Thai *ɲw- arasında bir ‘ilginç denklik’ vardır. Başka yerlerde de böyle paralel denklikler bulunmasına rağmen, ses benzerliği için bu gerekli değildir (bk. yuk. 16. madde).

Wolff, *IJAL* 16.113, deneme kabilinden Eski Siouan */*h* / ses birimini, art damak sızcısı ve gırtlak kapanma dal sesleriyle bir araya koyar. Bu imkansız görünür; fakat eğer böyle durum var ise, art damak ve gırtlak sütunlarındaki sesler karışacaktır.

düzlüğe karşı yuvarlaklık ölçüsünü kullanabilir; başka ölçüler yok gibidir. Aynı alofon alanında hem ünlü hem ünsüz bulunduran hiç bir dil tanımıyorum; fakat böyle bir durum var olabilir. Bu durumda, dudak sütununda, sadece [w] ve kalın ünlülerin, ön damak sütununda sadece [y] ve ince ünlülerin bulunabilirliği dışında, kalın ünlüler, [w] ile olduğu gibi, şemanın her bir sütunundaki kalın ünsüzlerin alofonları ve ince ünlüler, [y] ile olduğu gibi, ince ünsüzlerin eşleri olacaktır. Alofon alanının bir ses değişmesi alanı olduğunda sıkı bir görüş birliği vardır. Yukarıda kaydedildiği gibi, ses değişmesi, bir alofonun kimlik değiştirmesini gerektirir. Bu ilk ses nöbetleşmesinin, birinci sütun boyunca, herhangi bir ara basamak olmadan bu sütun üzerindeki her hangi bir noktada bulunabileceğini ifade eder. Eğer İngilizce [t], gırtlak patlayıcı ünsüzü [ʔ] bir fonem haline gelip sonuçta [t]'nin yerini alırsa, [t] > [ʔ] ses kanunu ortaya konulacaktır. Böyle [t] > [ç] > [k] > [ʔ] gibi bir ara basamağa da ihtiyaç yoktur. Eğer Japoncada [f] ayrı bir fonemse (2), ses kanunu [h] > [f] şeklinde olacaktır. Türkçenin çok yakın diyalektleri olan Uygurca ve Kıpçakçada sırasıyla [tád] ve [táw] vardır. [w] ara sesi tamamen gereksizdir ve gerçekte de Türkçenin ses yapısına aykırıdır. Bu seslerin her ikisinin de aynı sütunda, art damak ucundaki telaffuz noktasında olmaları yeterlidir. Ayrıca Eski Grekçedeki bir art damak önü patlayıcı ünsüzü, Çağdaş Grekçede ön damak yarı ünlüsünü doğurur. Lat. -kt-'den Romence -pt-'ye (11) olduğu gibi karışık bir değişme, birdenbire ortaya çıkmış olmalıdır (Birdenbire ifadesi, art zamanlı dilcilikte, belki bir nesli ifade eder). Bir değişmenin “kademeli” oluşunu engelleyecek bir şey yoktur. Hint-Avrupa. */p/'nin, Hint-Avrupa. */sp/'nin Almancada muhafazası yoluyla mümkün bir kuvvet kazanması, Almancada /f/ olmadan önce bir soluklu ünsüz serbestliği kazanması pekâlâ mümkündür. Hatta bu ses, dudak hışırtılı ünsüzü bile olabilir. Benim görüşüm, böyle bir ara basamağa ihtiyaç bulunmadığı, [p] ile [f]'nin alofon

olabilecekleri yolundadır.

Nitekim ses değişmesinin bütün tablosu tek boyutlu değildir. Bir değişken bir sütunda, diğeri diğeri sütunda bulunabilir. Lat. /kanta:re/, Yeni Fr. /šante/ (12) ön fonem değişmesi, /k/ > /x/ > /š/ veya /k/ > /tš/ > /š/ şekillerinden birine, yani en azından iki değişkene gerek duymaktadır. Bunu izleyen ikinci derecedeki değişiklik, Orta İng. /chaunt/ olarak gösterilir ki Eski Fr. /tšante/'den alıntıdır²⁶. Lat. /ruber/ örneğindeki Hint-Avrupa. */dh/ > /b/, Oscan. /ru:fus/ örneğindeki Hint-Avrupa. */dh/ > /f/ değişmesinde o kadar şanslı değiliz. Burada, bizim Hint-Avrupa bir veya iki fonemle mi, bir sızıcı veya bir patlayıcı ünsüzle mi karşı karşıya olduğumuz kesin değildir. Herhalde, Hint-Avrupa. Sesler, dil ucu ünsüzleriydiler veya hem patlayıcı hem sızıcı ünsüz idiler. Her iki durumda, eğer bir dilde sadece bir ses değişmesi varsa, İtalik dillerdeki gelişme, bir dilde iki ses değişmesini düşündürür.

Ses değişmesi hadiseleri, belki en iyi şekilde, satranç oyunundan basit bir yakıştırma ile özetlenebilir. Eğer telaffuz şeması, bir satranç tahtası olarak düşünülürse, ses değişmesi, asla filin değil, daima kalenin hareketi olarak düşünülebilir. Kısacası, en azından iki hareketle olmak üzere, “her ses, her sestene gelebilir”; [k], [m] olabilir; [l], [x] olabilir (25).

---

²⁶ Burada /tš/ sesinin alıntı bir dal ses olup olmadığı sorulmalıdır. Bu mümkündür; fakat bu ses, /š/'nin dal sesi olmaktan önce ayrı bir ses birimi olduğu için konu dışıdır.